

BEZ STŘECHY NAD HLAVOU

Empirická studie bezdomovectví
v Olomouci

Tomáš Lebeda — Helena Kubátová — Pavel Šaradín — Kateřina Hojgrová

Bez střechy nad hlavou

Empirická studie bezdomovectví
v Olomouci

PRAHA 2021

BEZ STŘECHY NAD HLAVOU

Empirická studie bezdomovectví
v Olomouci

Tomáš Lebeda

Helena Kubátová

Pavel Šaradín

Kateřina Hojgrová

Odborní recenzenti: Mgr. et Mgr. Aleš Jaroš
Aleš Strnad, DiS.

Kniha vznikla jako jeden z výstupů projektu Empirické studium problémů bezdomovectví v Olomouci podpořeného z Fondu na podporu vědecké činnosti FF UP.

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© Tomáš Lebeda, Helena Kubátová, Pavel Šaradín, Kateřina Hojgrová, 2021

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2021

© Togga, 2021

ISBN 978-80-7476-249-9 (tištěná publikace, Togga)

ISBN 978-80-7476-250-5 (online: iPDF, Togga)

ISBN 978-80-244-6017-8 (tištěná publikace, Univerzita Palackého v Olomouci)

ISBN 978-80-244-6018-5 (online: iPDF, Univerzita Palackého v Olomouci)

OBSAH

Úvod	7
Bezdomovectví očima občanů Olomouce	16
Lidé bez domova v postojích studentů a akademických pracovníků UP	22
Olomoučtí lidé bez domova v systému sociálních vztahů	40
Závěr	90
Literatura a zdroje	94
Přílohy	98

ÚVOD

Kateřina Hojgrová, Pavel Šaradín, Tomáš Lebeda

Po změně politického režimu v roce 1989 došlo v české společnosti k řadě proměn, které se týkaly politických, náboženských, kulturních, sociálních či ekonomických aspektů jejího života. S nástupem politické plurality, demokratického prostředí a volného trhu získali lidé svobodu, nebyli svazováni ve svých aktivitách, jako tomu bylo za minulého režimu. Získali možnost se rozhodovat, koho budou volit, kde budou žít, pracovat, možnost vybírat si, jakou školu chtějí studovat a co budou dělat ve volném čase. S pozitivními možnostmi, které nabízí svoboda, se však objevily i negativní jevy, které v některých případech vedou k individuální nespokojenosti, pocitu životní prohry či k apatii. V tomto ohledu měly vliv především nástup tržního prostředí a nové společenské jevy, které působily na některé občany negativně, v řadě případů vedly ke ztrátě zaměstnání, rodiny nebo bydlení.

Nelze říci, že důvodem takového životního neúspěchu je vždy pouze selhání jednotlivce, jeho rodiny či nejbližšího okolí. Svůj podíl mohou mít i nedostatky při výkonu veřejné správy, soudů, policie či špatná legislativa. Dlouhodobě patří k významným problémům české společnosti počet exekucí, jichž je v současnosti kolem 900 tisíc, a to se situace určitým způsobem zlepšila. Samotný stát se podílel na vytvoření systému, který v některých případech vedl od banálního dluhu ke zničující životní situaci. Například z původní dlužné částky pár tisíc korun se výsledný dluh pohybuje v řádu desetitísiců i statisíců korun. Politici si před časem začali tento problém uvědomovat a řešit jej. V každém případě je pocit sociálního ohrožení v české společnosti poměrně silný a nejistota u některých vede například k podpoře politického extremismu či k politické apatii a cynismu. Další napětí a prohloubení nerovností v české společnosti, případně nárůst chudoby může způsobit postcovidová doba. Pandemie proměňuje společnost a zcela jistě dolehne na ty nejchudší, nízkopříjmové, pokud jim stát zásadně nepomůže.

Exekuce však nejsou jediným závažným společenským problémem. Těch, které způsobují sociální a politickou nerovnost, je mnohem více. Škála a hloubka těchto nerovností je skutečně široká, přičemž na samém okraji se ocitají lidé sociálně vyloučení, jejichž návrat zpět do tzv. normální společnosti je velmi obtížný, ne-li nemožný. Patří

k nim přirozeně i lidé bez domova, tedy v případě, že si takový přístup nevyberou dobrovolně. Bezdomovectví totiž není jevem pouze negativní životní zkušenosti, ale může být i záměrným, tedy chtěným alternativním životním stylem (Vagnerová 2014). Vedle tíživé sociální situace a obecně sociálně-ekonomických příčin bezdomovectví je třeba připomenout také v mnoha případech nedostatečnou nebo zcela zanedbanou psychiatrickou péči. Na ulici se v mnoha případech ocitají i lidé, kteří by potřebovali odbornou psychiatrickou péči a jejichž psychická onemocnění jsou jednou, někdy i hlavní příčinou jejich tíživé životní situace.

Samotná problematika bezdomovectví patří v České republice k oblastem, které ještě před deseti lety nebyly důkladně zmapovány (Štěchová 2009: 1), nicméně od publikování tohoto textu se situace značně zlepšila. Existuje řada studií, které se tématu věnují v obecné rovině, nebo i formou případových studií (Csémy, Marek, Vágnerová 2014; Horovcová, Marek, Strnad 2012; Lindovská et al. 2017). V posledních letech se tento jev stal předmětem četných výzkumů, přičemž pozornost si zaslouží zejména výstupy grantového projektu Petra Vašáta „Čas a prostor bezdomovců v postsocialistickém městě: komparace Prahy a Plzně“ (Daňková, Bernard, Vašát 2019; Vašát, Gibas, Poláková 2017 aj.). Případová studie Plzně se objevuje jako základ pro široce pojatou knižní studii *Na jedné lodi* (Vašát 2021).

Bezdomovectví existovalo v Československu i před rokem 1989, ale viditelně se objevilo až s nástupem nového režimu. Zpočátku narůstal počet lidí bez domova zejména v metropolích, kde byla a je největší příležitost získat peníze na obživu, ať již prostřednictvím sítí charitativních a neziskových organizací, nebo třeba žebráním na ulicích. Mnohem snadnější je v nich nalézt si provizorní i déletrvající ubytování, popřípadě využít anonymního prostředí k různým sociopatologickým projevům, zejména ke kriminalitě. Postupně se bezdomovectví stalo jevem, který se objevil také v menších městech.

Z většiny průzkumů vyplývá, že občané se na lidi bez domova dívají negativně a v podstatě je považují za neschopné, lenochy a příživníky, kterým se nechce pracovat. V odpovědích na řešení problémů bezdomovectví převládá názor, že by si bezdomovci měli vyřešit svou situaci sami, s pomocí příbuzných či neziskových organizací (CVVM 2001). Na mnoha místech je přítomnost bezdomovců považována za obtěžující, lidé se obávají nejrůznějších nemocí a někdy mají také strach o svou bezpečnost. Reakce na bezdomovce jsou různé, od pouhého přehlížení přes verbální nadávky až po fyzické útoky.

Během více než 30 let demokratického vývoje se proměnily příčiny vzniku bezdomovectví, ale i nástroje, jak se s tímto jevem vyrovnávat a řešit jej. Situace v jednotlivých městech je sice specifická, existují však osvědčené nástroje, jakým způsobem k němu přistupovat. Jako součást našeho výzkumu zpracovala Hana Hurtíková rovněž studii, která shrnuje příklady dobré praxe ze zemí, kde se s tímto jevem setkávají podstatně déle než u nás a tato jejich zkušenost vedla k úspěšnému řešení negativních dopadů bezdomovectví. Vedle zahraničních příkladů pak přináší i inspirativní příklady z českých měst. Situace se v některých českých městech zlepšuje natolik, že některé příklady mohou být užitečným vodítkem vhodným k následování.

Na druhé straně se objevují případy, kdy si vedení měst s problematikou bezdomovectví příliš neví rady. V některých městech se místo funkčních řešení objevují základy, případně zaznívají populistické výzvy. Například olomoucký primátor Miroslav Žbánek (ANO) v létě roku 2019 na facebooku uvedl: „Ruším dovolenou a vracím se zpět do Olomouce. Vnímám aktuální zhoršení situace ve městě v souvislosti s výskytem různých part nepřizpůsobivých občanů. Vracím se na radnici, kde okamžitě svolávám mimořádnou poradu se složkami městské a státní policie ke zvýšené preventivní činnosti“. Zajímavé bylo, že policie ani zainteresované složky o žádných podobných problémech nevěděly. Namísto hledání skutečných řešení se tak i bezdomovectví stává předmětem zjednodušených a populistických politických kampaní. Boj proti bezdomovcům vyhlásila primátorka Třince Věra Palkovská, která v letáku vyzvala spoluobčany, aby bezdomovcům nedávali žádné peníze. Následně svá slova zmírnila: „Týká se to žebráků a alkoholiků.“¹ Podobných příkladů bychom mohli uvést více a netýkají se pouze vládnoucích, ale rovněž lokální opozice.

Řada měst v ČR se rozhodla provést vlastní analýzy bezdomovectví, dokonce uspořádala ankety či sociologická šetření a mapování stavu na svých územích. Vedle Prahy například Ostrava (Hruška 2012), Plzeň (Váně, Kalvas 2014), Brno (Hollan 2016), Tábor (2010) aj. Závěry těchto studií a šetření mohou být užitečné pro řadu měst. V Olomouci bylo bezdomovectví vnímáno jako palčivý problém již ve volebním období 2014–2018, následně i v kampani před komunálními volbami 2018. Většina Olomoučanů bezdomovectví vnímá skrze viditelné jevy, jako je opilectví a žebrání. Turisté samozřejmě tyto projevy vnímají také a k rozvoji turistického ruchu jistě nepřispívají. Zcela jistě nepřispívají ani k dobrému jménu města a snižují i spokojenost obyvatel s kvalitou života ve městě.

Vymezení bezdomovectví

Pro vymezení bezdomovectví a bezdomovce jsme vyšli z typologie bezdomovectví vytvořené Evropskou federací národních sdružení pracujících s bezdomovci (FEANTSA). Tato typologie je obecně akceptována odbornou veřejností, používají ji instituce EU a její užívání z důvodu srovnatelnosti v rámci EU doporučuje EUROSTAT (Koncepce, MPSV 2013).

FEANTSA člení bezdomovectví do kategorií podle několika kritérií. Hlavním hlediskem je, zda posuzované osoby mají jakékoli bydlení, či nikoli, a dále je zohledněn druh bydlení. Na základě toho byla vytvořena typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení ETHOS (Evropská typologie bezdomovectví a vyloučení z bydlení).

„Typologie vychází z principu, že pojetí domova lze chápat ve třech oblastech, jejichž absence může vést k bezdomovství. Mít domov může být chápáno jako: mít přiměřené bydlení, které může osoba a její rodina výlučně užívat (*fyzická oblast*); mít prostor pro vlastní soukromí s možností sociálních vztahů (*sociální oblast*); mít právní důvod k užívání (*právní oblast*). Z toho vyplývají čtyři formy vyloučení z bydlení: bez střechy, bez bytu, nejisté bydlení, nevyhovující bydlení – všechny tyto situace ukazují

1 Blesk, 8. 11. 2020.

na *absenci bydlení*. ETHOS tedy člení osoby bez domova podle jejich životní situace nebo situace jejich bydlení.² Tyto koncepční kategorie se dále člení na 13 operačních (pracovních) kategorií, v rámci realizovaného národního projektu Strategie sociální inkluze bezdomovců v ČR byl vytvořen soubor národních subkategorií. Typologie tak může být využita pro monitoring bezdomovství, pro vytváření politik a jejich rozvoj a vyhodnocování.“ (FEANTSA 2017)

Dle definice bezdomovců ETHOS se jedná o souhrnné označení pro heterogenní populační skupinu zahrnující jak viditelné bezdomovce, tj. osoby, které spí venku (bez střechy), tak osoby, které v důsledku nemožnosti zajistit si jiné bydlení žijí v ubytovacích zařízeních pro bezdomovce, dále osoby, jejichž bydlení je nejisté, a také osoby, které žijí v podmínkách, jež neodpovídají minimálním standardům bydlení v daném kulturním a sociálním prostředí.

V rámci typologie jsou osoby bez přístřeší rozděleny do následujících čtyř kategorií vyloučení z bydlení, které jsou charakterizované životní situací a specifikovány do národních subkategorií:

1. **Bez střechy** – osoby žijící a spící venku (na ulici) a osoby využívající k přespávání noclehárny.
2. **Bez bytu** – osoby v ubytovnách pro bezdomovce (azylové domy, přechodné ubytovny, přechodné podporované ubytování), osoby v pobytových zařízeních pro ženy, osoby v ubytovnách pro imigranty, osoby před opuštěním instituce, uživatelé dlouhodobější podpory.
3. **Nejisté bydlení** – osoby žijící v nejistém bydlení, osoby ohrožené vystěhováním, osoby ohrožené domácím násilím.
4. **Nevyhovující bydlení** – osoby žijící v provizorních a neobvyklých stavbách, osoby žijící v nevhodném bydlení, osoby žijící v přelidněném bytě.

Vzhledem k záměru našeho výzkumu jsme jako cílovou skupinu zvolili osoby „bez střechy“ a osoby „v nevyhovujícím bydlení“. Osoby bez střechy jsou v rámci národní specifikace charakterizovány jako osoby spící venku (např. ulice, pod mostem, nádraží, veřejné dopravní prostředky, kanály, jeskyně, odstavené vagony, vraky aut apod.). Osoby v nevyhovujícím bydlení jsou v rámci národní specifikace charakterizovány jako osoby žijící v mobilním obydlí, např. maringotka, karavan, hausbót, stan, osoby žijící v budově, která není určena k bydlení, např. osoby žijící v zahradních chatkách se souhlasem majitele a osoby žijící v provizorních stavbách nebo v budovách např. bez kolaudace (FEANTSA 2017).

² Typologie ETHOS pracuje také s kategorií lidí ohrožených bezdomovectvím. Významnými ukazateli tohoto ohrožení jsou nezaměstnanost, důchodový věk (zvláště u osamělých seniorů), rostoucí dluhy domácností v oblasti služeb spojených s bydlením a soustavně rostoucí počet neúplných domácností s nezaopatřenými dětmi.

Evropská zkušenost

Bezdomovectví jako rozrůstající se fenomén zaznamenáváme ve všech státech světa, bez ohledu na jejich společenskou, ekonomickou, kulturní či sociální úroveň, Evropskou unii nevyjímaje. I když je právě Evropa jedním z nejrozvinutějších a nejbohatších světových regionů, bezdomovectví i zde má zvyšující se tendenci a podle průzkumů je jedním z nejzávažnějších sociálních problémů všech členských států Evropské unie. V poslední dekádě počet lidí bez domova vzrostl ve všech členských zemích, kromě Finska.³ Zpráva Evropské komise z roku 2019 odhaduje toto zvýšení na základě dostupných dat mezi 16 a 389%.⁴ Vzhledem k závažnosti situace je problematika bezdomovectví věnováno stále více pozornosti nejen na úrovni jednotlivých členských států, ale na evropské půdě vůbec, přičemž se členské státy EU snaží nalézt řešení této situace především skrze prohloubení vzájemného dialogu a výměny zkušeností.

Výzkum bezdomovectví se do popředí dostal v Evropě na počátku 90. let, kdy byl soustředěn především na západní a severní státy kontinentu, ve kterých byla přítomnost komunit bezdomovců viditelná dříve než v jižních a východních zemích, ve kterých došlo k politické a ekonomické tranzici později. Teprve na přelomu 20. století bylo postupně věnováno více prostoru nejrůznějším případovým studiím, které poskytovaly vhled do problematiky bezdomovectví na úrovni jednotlivých států. Vzhledem k odlišnostem zkoumaných případů se však jevila jejich komparace a stanovování společných definic jako nemožné. Výzkum trendů bezdomovectví na evropské úrovni je značně problematický i dnes, protože mezi členskými státy EU stále existuje výrazná heterogenita v přístupu ke statistickým definicím, metodologii výzkumu, časovým rámcům a především geografickým a sociálním specifikům členských států (FAENTSA 2017).

Při hledání příčin bezdomovectví je nutné se zaměřit na dva hlavní ovlivňující faktory, a to strukturální a individualistický, a vnímat bezdomovectví jako dynamickou interakci mezi oběma kombinacemi – individuálními charakteristikami jedince a strukturálními změnami (Busch-Geertsema 2010: 5). Současný trend ve výzkumu se však čím dál více posouvá směrem ke strukturálním faktorům, kdy volá po novelizaci sociální politiky v této oblasti a prosazuje ji stále více jako řešení stávající krize (Loubiére et al. 2020: 2). Důraz na posilování strukturálních faktorů ovlivňujících boj proti bezdomovectví se projevil i v politické sféře, a to jak na úrovni evropské, tak národní. Evropská strategie 2020 apelovala na členské státy, aby posilovaly komplexnost a stabilitu svých sociálních systémů v oblasti bezdomovectví směrem k lepší organizaci služeb, zajišťujících podporu těchto sociálně vyloučených jedinců. Česká republika reagovala vypracováním *Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v ČR do roku 2020*, která zahrnuje čtyři hlavní okruhy v boji proti tomuto jevu:

- oblast přístupu k bydlení,

³ Finsko snížilo počet osob bez domova díky úspěšné implementaci projektu Housing first.

⁴ (<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2dd1bd61-d834-11e9-9c4e-01aa75ed71a1/language-en>: p. 13).